

BEGRIP CHRISTENDOM ISLAM

Nr 15

Wüstelaan 80 Santpoort

tel. 023-379650

Nov. 1975 f 1.00

MOSLIMS ONDER ONS

Ten geleide

De wereld wordt steeds kleiner: geografische afstanden worden steeds gemakkelijker en vlugger overbrugd, de massamedia brengen alles wat er in de wereld omgaat op suggestieve wijze onder onze aandacht, zodat wij het als onze eigen zaak zien; migrerende groepen binnen onze samenleving maken dat we, of we willen of niet, betrokken zijn bij een samenleving die over onze grenzen heen reikt.

Dit speelt ook op godsdienstig gebied.

We ontkomen niet aan kommunikatie met niet-christelijke godsdiensten.

In dit nummer richten wij ons tot christenen die bereid zijn de moslims als godsdienstige mensen te benaderen en samen de weg op te gaan naar het heil, tenslotte naar ons einddoel: God.

Op deze lange en moeilijke weg zal men elkander vragen stellen, naar elkander luisteren en elkander tot steun zijn.

P. Backx

A. van Leeuwen

Moslims in het christelijke westen

In het begin van de zestiger jaren, kwamen de eerste migranten uit islamitische landen in Nederland werken. In die jaren werd de aanwezigheid van buitenlandse arbeiders gezien als een tijdelijk verschijnsel, afhankelijk gesteld van de oplopende conjunctuur. Ook bij de buitenlandse arbeider zelf leefde het idee om slechts kortere tijd te blijven en na wat geld verdiend te hebben weer terug te keren naar zijn land van herkomst. Vandaar dat in deze eerste fase de migratie beperkt bleef tot de mannelijke bevolkingsgroep die als alleenstaanden hun geluk kwamen beproeven.

Op het eind van de zestiger jaren, was het al duidelijk dat inschakeling van buitenlandse arbeidskrachten in het arbeidsproces niet meer weg te denken was en daarmee hun tegenwoordigheid hier als een blijvend verschijnsel gezien werd. Dit werd ook zo ervaren door de buitenlandse arbeiders, die besloten hun gezinnen te laten overkomen of die trouwden met Nederlandse meisjes.

In deze tweede fase werd het ook duidelijk dat de arbeidskracht die we in ons arbeidsproces ingeschakeld hadden een mens was uit een gezin, of vader van een gezin. Een mens die aangesproken wil worden met respect voor zijn beschaving en godsdienst.

Godsdienst en migratie.

Afgezien van lokale initiatieven voor de christelijke groepering is het godsdienstig aspect van de migratie in zijn algemeenheid sinds enkele jaren aan de orde gesteld.

Dit is enigszins te verklaren:

- Godsdienst is niet zo tastbaar als materiële behoeften. Als n.l. een migrant over onze grenzen komt, is het van primair belang dat hij zijn brood kan verdienen, huisvesting heeft en dat zijn sociale zekerheid zoveel mogelijk gewaarborgd wordt door maatschappelijke hulp en bijstand.
- Godsdienst wordt vaak angstvallig verwezen naar het domein van privéaangelegenheden, te meer als het gaat om een onbekende godsdienst c. q. de Islam. Deze onbekendheid van de Nederlandse samenleving en zelfs ook van kerkelijke zijde met deze godsdienst, heeft een grote achterstand veroorzaakt in de zorg voor het godsdienstig welzijn van deze moslimgroep.
- Tenslotte - en dit is een reden die bij de moslims zelf ligt - waren godsdienstige en sociale controle vaak zo sterk in de islamitische landen, dat uit reactie hiertegen aanvankelijk geen

respons gevonden werd op goed bedoelde pogingen vanuit de Nederlandse geloofsgemeenschap om voor hun godsdienstig welzijn iets te doen.

Evengoed zou de terughoudendheid ook verklaard kunnen worden uit een gevoel van angst door de christenen bekeerd te zullen worden.

Het godsdienstig aspekt van de migratie-problematiek m.b.t. de moslimgroep is nu op weg in te lopen op de achterstand van de voorbije jaren.

De aanzet daartoe is altijd latent aanwezig geweest in de moslimgreep zelf. De beleving van de Islam is op de eerste plaats het getuigenis van de éne God en dat Mohammed de gezondene is van Allah. Maar de godsdienstpraktijk van de moslim is veel meer gelegen in een "way of life" d.w.z. een bepaald gedragspatroon dat geregeld wordt door de wet en steunt op de Koran. Het godsdienstig en maatschappelijk, het familie- en privéleven tot zelfs bepaalde beleefdheidsregels toe worden door diezelfde wet geregeld en omschreven. In onze moderne samenleving is daarvoor geen plaats en aandacht. Tengevolge hiervan kan men in de moslimgroep een onbehagen constateren. De reacties die uit dit onbehagen voortkomen worden bij de Nederlanders vertolkt als te komen uit een onaangepaste en moeilijke groep.

In feite moeten we hierin een zekere onrust zien omdat ze met een slecht geweten leven. Volgens hun normen brengen ze hun godsdienst niet meer in praktijk.

Een andere reden - ook gelegen in de moslimgroep - is een bewustwordingsproces dat door hun langer verblijf hier te lande op gang is gekomen. De vrijheid om zichzelf te uiten en zichzelf te ontplooien, gestimuleerd door het maatschappelijke werk hebben hiertoe bijgedragen. Dit heeft de moslim ertoe gebracht eigen verantwoordelijkheid te gaan dragen voor het godsdienstig welzijn van henzelf en van hun gezin.

Tenslotte zijn er binnen de christelijke geloofsgemeenschap in Nederland initiatieven ontstaan vanuit de zorg om in Nederland een open klimaat te scheppen waarin de moslim zijn godsdienst in volle vrijheid kan beleven. De christen heeft tot taak om het welzijn van de evenmens te bevorderen en bijzondere aandacht te schenken aan het godsdienstig welzijn. De motivatie kan niet gelegen zijn in het streven de ander tot zijn geloof te willen bekeren of ook maar om de éne en de volle waarheid te willen brengen aan de ander. De motivatie is gelegen in het participeren in een beweging die zich steeds duidelijker begint af te tekenen: de ontmoeting van de godsdiensten. Dit houdt in dat de belijders van de wereldgodsdiensten, al luisterend naar elkaar, elkaar ook willen verstaan en daaraan de praktische

konsekwentie verbinden voor elkaar in te staan. Praktische konsekwentie in die zin dat vanuit christelijk oogpunt men zal opkomen voor de godsdienstvrijheid van de ander, het recht van de ander om aan hun kinderen een godsdienstige opvoeding te geven volgens hun eigen geloofsovertuiging, handreiking te bieden dat er plaatsen zijn, waar moslims bijeen kunnen komen om gezamenlijk hun gebeden te verrichten.

Relatie-opbouw tussen christenen en moslims zal ongetwijfeld een lange, moeilijke weg zijn met vallen en opstaan, maar de moeite waard om er aan te sleutelen.

MOSLIMS ONDER ONS

I DE ONTMOETING ZELF.

- Gelegenheden tot ontmoeting.

Men kan een moslim afzonderlijk ontmoeten of in een groep; thuis ofwel in een café, op het werk of bij ontspanning. Dat geeft vaak aan de ontmoeting een heel ander karakter. Thuis zullen de moslims ons heel gemakkelijk ontvangen, maar als men hen op straat ontmoet, in het bijzijn van anderen, zullen zij vaak doen alsof zij ons niet kennen.

Dan moet men hun houding weten te respekteren, erg oplettend en diskreet zijn, om hem niet in verlegenheid te brengen. Hij zal het als een vernedering beschouwen als men hem uitvraagt naar zijn familie- en gezinsleven. Het begrip "gemeenschap" is in de Islam zeer belangrijk: de moslim is erg gevoelig voor het kritisch oordeel van zijn omgeving. Voortdurend speelt de vraag: 'voldoe ik aan de normen en waarden die de samenleving aan mij stelt'?

Eerste vereisten voor de christen bij een ontmoeting

Onze zorg moet op de eerste plaats uitgaan de ander te kennen zoals hij is, zoals hij wil zijn. Vergeten we niet dat we voor alles in hem zien een medemens met verlangens en verwachtingen die naar de toekomst leeft en op zoek is naar meer gerechtigheid, waarheid en liefde. Dat vereist, zoals bij elke ontmoeting die die naam verdient, onze volle aandacht voor de persoon, een grote oplettendheid om complicaties te voelen aankomen en de wil om te luisteren. Tenslotte respekt voor een mens die ons iets heeft te leren en de bereidheid om onze eigen mening en opvatting aan nader onderzoek te onderwerpen.

Maar een mens wil ook aangesproken worden met respect voor zijn cultuur en godsdienst. Zeker de moslim die overtuigd is van de unieke positie en zending die de Islam te vervullen heeft in de wereld. Hij is trots te behoren tot de "Umma", de godsdienstige natie, tot de gemeenschap waarin alle moslims door het geloof zich op bijzondere wijze verbonden weten.

Men zal nauwgezet alles moeten vermijden wat een gebrek aan respect kan inhouden voor de Islam en de geloofspraktijken.

Uit het artikel over de vastenpraktijk van de moslims tijdens de maand Ramadan, blijkt hoe misplaatste grappen of plagerijen kwetsend kunnen zijn voor onze moslimbroeders.

Ook met betrekking tot de persoon van de profeet Mohammed geldt hetzelfde, men mag zijn godsdienstige rol niet onderschatten, of meewarig neerzien op de begeestering die de profeet opwekt bij moslims.

Tenslotte iedereen als moslim beschouwen die zich beroept op de Koran en de Profeet, ongeacht het verschil van mening dat binnen de Islam bestaat. De moslim verwacht terecht van ons, dat wij "au sérieux" nemen wat voor hem uiterst belangrijk is, n.l. zijn ervaring van overgave en onderwerping aan God (Islam = overgave). Zo worden wij er toe gebracht de moslim lief te hebben en te eerbiedigen, juist vanwege ons eigen christelijk geloof. Wat ons dichter bij elkaar brengt is juist het geloof in de éne God, een overtuiging die moslims en christenen delen.

Er is nog een klip die wij moeten proberen te ontwijken, namelijk de indruk wekken dat wij de islam beter kennen dan de moslims. Op zich is dat al een verkeerd standpunt maar het zou kunnen gebeuren dat wij uit hoofde van onze vermeende kennis de moslims gaan vertellen wat zij te doen of laten hebben. Dat zouden zij terecht aanvoelen als een ons toe-eigenen wat hun eigen is.

Ervan uitgaande dat we in de hoedanigheid van christen de moslims ontmoeten, is het goed de gedachte van M. Hayek voor ogen te houden:

"Vanuit de Islam heeft men het recht te eisen dat, in de mate wij pretenderen het Godsmysterie te kennen, wij in die zelfde mate ook het Godsmysterie in ons leven omzetten en wel in daden van liefde m.a.w. de moslim mag van de christen eisen dat hij konsekvent is en handelt in overeenstemming met wat hij gelooft, wat neerkomt op de praktische beleving van Evangelie."

Vanuit het Christendom heeft men het recht van de moslims te eisen om in de christengemeenschap niet de "Christus van tekortkomingen" te zien, maar de Christus zoals Hij onder ons is verschenen, in de heilsgeschiedenis, de Bijbel, in het Evangelie. De Islam heeft geen enkele reden om de echtheid van deze geschriften in twijfel te trekken m.a.w.: wij mogen terecht van de moslim eisen dat zij zich ernstig afvragen welke reden de christenen hebben om te geloven, dat is een kwestie van louter eerlijkheid bij ieder streven elkaar beter te leren kennen. (M. Hayek)

II DE PERSOON DIE WIJ ONTMOETEN.

Gesteld dat de kennis van de Islam noodzakelijk is om de moslims te begrijpen, is het even noodzakelijk te stellen dat kennis van de Islam niet afdoende is om het hele gedragsspatron te verklaren van de persoon die men voor zich heeft. Wij hebben n.l. te maken met mannen, vrouwen, kinderen, arbeiders, studenten en mensen uit de zakenwereld; de Islam vertoont slechts één component van hun persoonlijkheid.

Er valt dus omtrent hun persoonlijkheid nog heel wat te ontdekken, voordat wij aandacht schenken aan het strikt religieuze karakter van hun persoonlijkheid.

Daarvoor is nodig:

- Kennis van hun land, landsaard en ethnische partikularismen.

Men moet de bevolkingsgroepen van het Midden-Oosten en Noord-Afrika niet over één kam scheren. De Turken hebben hun eigen volksaard temidden van de andere Aziatische moslims, zoals b.v. Pakistani, Indiërs, Indonesische Maleisiërs, en zijn zeer verschillend van Marokkanen en Tunesiërs.

Tegelijk met die ethnische partikularismen van iedere groep, moet men ook nog rekening houden met historische en politieke aspecten van elk hen, want die zijn van het grootste belang. Denken we b.v. maar eens aan de brandende kwestie van het Midden-Oosten of aan de aanwezigheid van bronnen in Algerije, of aan de gevolgen van de recente dekolonisatie.

Zo zijn het dus allemaal wel moslims, maar zeer verschillend naar gelang de streken waar zij vandaan komen, volken waartoe zij behoren enz. De moslimwereld heeft binnen zijn grenzen verschillende landen, volken, culturen enz.

- Kennis van de sociale groepen waartoe zij behoren.

Ondanks het feit dat het merendeel van de moslims in Europa arbeiders zijn, mag ons niet doen vergeten, dat wij staan tegenover mensen die uit zeer uiteenlopende milieus komen. Bij migratie treedt het verschijnsel op dat sociale graadverschillen vervlakken, terwijl deze in hun eigen land veel duidelijker naar voren kwamen.

Wie in hun eigen dorp of stad tot de "notabelen" behoorden komen niet als zodanig tot hun recht in den vreemde, c.q. Europa.

De moslim die wij ontmoeten was in zijn eigen land misschien een stadsbewoner, een plattelandsbewoner of gisteren nog een nomade. In het Oosten kan hij b.v een arbeider geweest zijn of een technicus of een student, misschien wel van leidende klasse. Zo zal het peil van zijn ontwikkeling evenzeer van verschillend niveau zijn. De een is analfabeet, de ander heeft scholing gehad, weer een ander zal een duidelijk westerse opleiding gehad hebben of een typisch Arabische. De analfabeet zal ijverig avondcursussen gaan volgen of blijven steken in een situatie van totaal onaangepast zijn. Men praat dan wel van wel of niet geëvolueerde moslims, maar wat verstaat men daar eigenlijk onder?

- Kennis van de familiebetrekkingen.

Zijn de moslims die wij ontmoeten getrouwd of ongetrouwd? In geval van huwelijk zal men vooral op twee punten moeten letten. Ten eerste de mogelijkheid van een "gemengd" huwelijk, waarbij een van de twee van Europese afkomst is. Meestal zal dat de vrouw zijn. Maar de uitzonderingen zijn talrijk genoeg om daar geen algemene regel van te maken. Ten tweede moet men niet vergeten, dat een huwelijk voltrokken is in Europa, en niet uitsluit dat er een huwelijksband bestaat in het land van herkomst.

Ook is het van belang, als het over alleenstaanden of jongeren gaat, zich af te vragen: hebben zij wel of niet gebroken met de mentaliteit van hun ouders?

- Kennis van de factoren die invloed hebben op de gesteldheid van de migrant.

Naast kennis van hun uiteenlopende ethnische, sociale, etc. herkomst, dient men ook nog aandacht te schenken aan factoren, die de conditie van de migrant bepalen:

- op lichamelijk gebied: het nieuwe leef- en werk rythme dat hun wordt opgelegd, andere voedingsgewoonten, onbekendheid met de moderne techniek;

- op geestelijk gebied: de botsing van de semitische en oosterse denkwijze met de Latijnse en westerse denkwijze. Vaak is er bij de migrant gebrek aan onderricht maar niet aan cultuur in brede zin;
- gebrek aan aanpassing aan wat wij onder techniek verstaan, maar wat niet wegneemt dat ze technische aanleg hebben;
- op gebied beschaving: hun eigen cultuurpatroon, hun referentiekader bepaald door de Islam;

En zo strevend naar steeds betere kennis van al die factoren, willen wij de moslim zien zoals hij vandaag is, zoals hij wil zijn en zoals hij aangesproken wil worden.

III KENNIS VAN DE ISLAM.

Het is niet de bedoeling om slechts ook maar een globaal inzicht te geven in de Islam, daarvoor zij verwezen naar andere artikelen of boeken die daarover handelen. In dit bestek willen we enkele vooroordelen wegnemen die een obstakel kunnen zijn in de relatie-opbouw met moslims.

- Wij menen soms dat alle moslims min of meer fatalisten zijn, maar dat z.g. "fatalisme" is in feite vaak de uitdrukking van een diep bewustzijn van de alles overtreffende grootheid van God en de onmacht van de mens. De arme en kleine man in het bijzonder weet zich geborgen in Gods almacht. noemt de Islam vaak de godsdienst van het "mektoub" (= het staat geschreven). Ook al wordt hier op de eerste plaats de absolute almacht van God bevestigd, toch erkent de Islam ook de verantwoordelijkheid van de mens, die geoordeeld zal worden naar zijn daden.

- Wij zeggen vaak heel gemakkelijk dat moslims lui zijn. Maar voor een objectief oordeel moet men rekening houden met het feit dat zij in Europa ontworteld zijn en in hun eigen land ondervoed zijn.

- Ook beschuldigt men de Islam ervan zich op te sluiten in een wettelijk keurslijf, maar van een trouw gelovig moslim wordt geëist de goede bedoeling uit te spreken als hij b.v. het gebed begint of andere daden stelt. Daarmee wordt deze beschuldiging dus al sterk gerelativeerd.

- En tenslotte wordt de islamitische moraal als laks gekwalificeerd. Inderdaad kan een of andere morele opvatting wel eens stotend zijn, maar in feite geldt ook hier dat de moslim eerlijk zijn geweten moet vormen en in overeenstemming daarmee moet handelen.

- Het fanatisme waarvan wij de Islam betichten, moet gezien worden als logisch gevolg van een samensmelting van het geestelijke en het tijdelijke, van godsdienst en staat. Wordt de moslimwereld ergens bedreigd, dan is dit een aantijging van het geloof.

De "Jihaad" (heilige oorlog) is hierop de reactie. Jihaad is overigens "inspanning op de weg Gods" om voorwaarden te scheppen om de wet van de Koran geëerbiedigd te zien door heel de mensheid.

Hier volgen bovendien nog enkele specifieke waarden van de Islam:

- Eergevoel: meestal zich uitend in trots, zelfrespekt, familie-eer, die koste wat kost verdedigd moeten worden. Dit eergevoel constateert men ook bij de staten die recentelijk onafhankelijk geworden zijn. Het ligt eveneens ten grondslag aan de hun eigen vorm van gerevertheid, van schaamte en schroomvalligheid, die volgens hun gewoonte tot het fatsoen behoren.

- Solidariteit en gemeenschapszin: diverse schakeringen hiervan vindt men terug in medelijden en barmhartigheid, b.v. doordat men wezen opneemt en bezit deelt.

- De wil tot samenleven; dit vindt zijn oorsprong in de eenheidsidee die een godsdienstige dimensie heeft gekregen door de "shahâda", belijdenis van het moslimgeloof in één God en in zijn Profeet Mohammed.

- De gastvrijheid en tegemoetkomendheid.

- Scherp gevoel voor rechtvaardigheid: gekoppeld aan eergevoel en zelfbewustzijn, de zin om aanspraak te maken op wat hem toekomt.

- Het geduld dat zich uit in de vorm van gelatenheid, taaie volharding, waardigheid in de beproeving is een specifieke islamitische eigenschap, die een bijzondere én sociale én godsdienstige betekenis heeft.

De moslims voelen zich het best op hun plaats in stamverband; er bestaat onder elkaar een grote solidariteit en bij bedreiging of inmenging van buiten vormen zij één blok.

Als bepaalde hoofdlijnen van hun mentaliteit kan men wijzen op de volgende punten: de moslim tracht over het algemeen aardig over te komen; hij voelt het antwoord aan dat in de smaak zal vallen. Hij zal je dus niet tegenspreken, maar langs een omweg zijn gedachten kenbaar maken. Als we daarop niet bedacht zijn, kan dit leiden tot misverstanden. Het gevaar is groot dat we hem beschuldigen van gebrek aan oprechtheid. terwijl het alleen gaat om een andere wijze van kommunikatie dan die wij gewend zijn.

De moslim haakt niet onmiddellijk in op de kern van de kwestie, maar spreekt met toespeelingen. Het voornaamste wordt nooit uitdrukkelijk gezegd. Het is aan de ander om te raden en aan te voelen. Als hij momenten van stilzwijgen in acht neemt moet dat voor ons een aanwijzing zijn dat we op een teer punt zijn terechtgekomen, waar bescheidenheid geboden is. Hij bewaart veel dingen in zijn hart zonder ze uit te spreken.

De Islam betekent iets belangrijks voor hen die zich dat eigen gemaakt hebben en ook nog steeds beleven. Daarom verwacht de moslim van de christen een houding van respect tegenover de Islam en alles wat daarmee samenhangt. De Islam is een godsdienst die de gedachte aan God levendig houdt en uitdraagt door Gods naam voortdurend te gebruiken: zij roept de mens op tot inwendige gesteldheid, die wij ten onrechte altijd als formalisme bestempelen.

De Islam biedt zich aan als een totale godsdienst (wat in feite nogal vaak beperkt blijkt) = de godsdienst van de hele mens, de godsdienst van alle mensen, de godsdienst van het aardse geluk en het heil hiernamaals.

HET GODSDIENSTGE LEVEN VAN DE MOSLIM-GASTARBEIDERS IN EUROPA.

Ieder land heeft zijn eigen godsdienstige gewoonten, die afgestemd zijn op het volkskarakter en samenhangen met historische ontwikkelingen, met kommunikatie die afhankelijk is van de massamedia.

De moslim komt in Europa met het rijke bezit van een hele godsdienstige vorming. Van alle banden met zijn land en met zijn sociale, kulturele en politieke wereld, zijn de godsdienst en de familie-band de sterkste. De radio is het meest gangbare middel om in contact te blijven met zijn land van herkomst en mee te leven met alles wat er in de moslim-wereld omgaat. Denk maar eens aan de afkondiging van het begin van de Ramadan, de uitzendingen tijdens de vastenmaand, het feest aan het einde van de Ramadan, het Schapenfeest enz.

Dank zij de radio kunnen de immigranten op deze wijze hun godsdienstwake vieren samen met al hun moslimbroeders verspreid over de hele wereld.

De meeste moslims in Europa hebben geen methodisch godsdienst-onderricht gehad, zoals wij. Pas sinds de onafhankelijkheid is eigenlijk begonnen met godsdienst-onderricht op de basisscholen en op de middelbare scholen. Zij hebben op de Koranscholen een eerste inwijding gekregen in de Korantekst. Van die gewijde tekst hebben zij de voornaamste passages van buiten geleerd. Zij kunnen er soms hele hoofdstukken van citeren of althans de verzen die vereist zijn voor liturgie of geloofsbelijdenis:

Gods tegenwoordigheid in de mens ("Ik ben u dichter nabij dan uw halsslagader"); alwetendheid van God ("God ziet een zwarte mier op een zwarte rots in een stikdonkere nacht"); eenheid van God ("God brengt geen kinderen voort en is zelf ook niet voortgebracht"); dat laatste vers komt hun spontaan op de lippen als zij tegenover een christen staan, omdat die gelooft in Jezus, Zoon van God.

Een wezenlijk aandeel in hun godsdienstige opvoeding komt vooral van het milieu: godsdienstige feesten, familiegebruiken, de verhalen die zij thuis of op de straat gehoord hebben, verhalen over het oerbegin, het ontstaan van alles. Verder de hele sfeer die zij als kind ingeademd hebben, die hun een diep en authentiek geloof inprent in een levende God, beloner van het goede (cf. Hebr. 11,6). Zij worden er ook voortdurend aan herinnerd door die bij uitstek religieuze taal die het Arabisch is en die God bij alles betreft: tot een zieke mens: "Moge God je genezen"; tot een reiziger: "Moge God het je gemakkelijk maken"; om een overlijden aan te kondigen: "God alleen is onsterfelijk".

Denken wij dan aan de jongeren, vooral diegenen die in Europa geboren worden en opgroeien, voor hen een ongunstig klimaat voor het geloof. Een taak voor de Kerk om hen te helpen, het geloof van hun ouders in ere te houden.

- Men kan zich terecht afvragen wat er na verloop van tijd overblijft van het godsdienstig leven van de moslim, temeer omdat zij in een milieu leven dat bijzonder onkerkelijk is en waar de geloofscrisis het zwaarst drukt. Bovendien is het werkmilieu waarin hij verkeert het minst voorbereid om begrip voor zijn godsdienst op te brengen.

Wij willen eerst benadrukken dat hun geloof levend blijft. Men treft maar weinig moslimarbeiders aan, die het atheïsme aanhangen of die zonder enige gedachte aan God leven.

"Insha 'Allah" (als God het wil) ligt in hun mond bestorven.

- Maar zal men zeggen, hoe staat het met de praktijk? Van de voorgeschreven dagelijkse gebeden komt niet veel vanwege een totaal ander levensritme, afgesteld op het werk in de fabriek en vanwege de voorwaarden die nodig zijn om die gebeden te doen zoals voorgeschreven is. (b.v. de rituele wassingen op kleine kamerwoningen). Het gebedsleven van de moslim in Europa beperkt zich vooral tot godvruchtige aanroepingen ("moge God ons genadig zijn" - "moge God ons zegenen"). Ook kan men zeggen dat privé- en gezamenlijk gebed steeds meer en meer gedaan wordt, het meest door de Turken.

De Ramadan-vasten wordt nog door een groot gedeelte onderhouden. Men moet naast en onder hen geleefd hebben om te begrijpen wat het voor hun betekent te vasten met al de moslimbroeders over heel de wereld, en welke band daardoor ontstaat. Maar ondanks dit ervaart de moslim het Europees milieu als een voortdurende bedreiging van zijn geloof. Een wereld waar God afwezig is: een uitdrukking als "tot morgen, als God het wil" is voor menigeen in Europa een lege formule, terwijl het voor de moslim een getuigenis is van zijn loof in God.

- Een wereld waarin de godsdienstige praktijken vaak een voorwerp van spot zijn: het verbod varkensvlees te eten, alcoholische dranken te gebruiken, vooral het vasten tijdens de Ramadan, vooral dit laatste zou respekt moeten afdwingen en ons tot nadenken stemmen.

-Een wereld waarin de godsdienstige praktijken vaak een voorwerp van spot zijn

- Een wereld van techniek en wetenschap, waarvan sommige ontdekkingen hen zelfs een ergernis zijn. (b.v. de reis naar de maan, die voor hen geldt als het exclusieve domein van God, buiten bereik van de menselijke onderzoeken.)

Al die uitingen van godsdienstzin bij een ontmoeting met moslims zou men met meer aandacht moeten bekijken. Het is van belang dat zij bemerken dat ook wij op zoek zijn naar die zuivering en vernieuwing van onze godsdienst en dat wij elkaar in deze wereld nodig hebben om beter te kunnen getuigen van Hem die zij noemen de "Heer en Meester van het heelal" (1^e soera van de Koran).

De moslim zal het gemis aan godsdienstzin in onze samenleving als iets pijnlijks ervaren. Hier zullen we eerst rekening mee moeten houden. Maar we zullen verder gaan en bereid zijn aangesproken te willen worden door de godsdienstzin van de moslim en daardoor ons zelf bijsturen.